

EVFEMIZMLARNING PEDAGOGIK MULOQOTDAGI O‘RNI VA ULARNI O‘QITISH METODLARI

Gulyamova Shaxnoza Kaxramonovna¹, Hakimjonova Dilnavoz Otabek qizi²

¹Toshkent amaliy fanlar universiteti v.b.professori, filologiya fanlari doktori (DSc)

²Toshkent amaliy fanlar universiteti, o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi II bosqich magistranti

¹<https://orcid.org/0000-0002-2045-1912>

²e-mail: dilnavozabduhakimova23@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda hozirgi ta’lim jarayonida evfemizmlarni o‘rgatishning pedagogik, psixologik va lingvistik asoslari tahlil qilinadi. Tilshunoslik, pedagogika va psixologiya fanlarining integratsiyasi asosida evfemizmlarning nutq madaniyati, kommunikativ etika va empatik muloqotni shakllantirishdagi o‘rni yoritib beriladi. Shuningdek, evfemizmlarni o‘rgatishda kompetensiyaviy va kommunikativ yondashuvlar, interaktiv metodlar hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Korpus lingvistikasi asosida evfemizmlarni tahlil qilishning zamonaviy yo‘nalishlari ham yoritiladi.

Kalit so‘zlar: evfemizm, pedagogik diskurs, nutq madaniyati, kommunikativ yondashuv, kompetensiyaviy ta’lim, empatik muloqot, korpus lingvistikasi

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda evfemizmlarni o‘rganish faqat leksikologiya yoki stilistikaning tor doirasida qolmay, balki nutq madaniyati, psixologiya, sotsiologiya va kommunikatsiya nazariyasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan keng qamrovli yo‘nalishga aylandi.

MASALANING QO‘YILISHI

Bu hodisa tasodifiy emas, chunki evfemizm nafaqat tilning o‘ziga xos xususiyati, balki insonlararo munosabatlarni tartibga soluvchi, jamiyatdagi axloqiy me‘yorlarni aks ettiruvchi va muloqot ishtirokchilarining psixologik holatini hisobga oluvchi murakkab kommunikativ vositadir. Masalan, bir tibbiyot muassasasida bemor yaqinlariga og‘ir xabar yetkazish kerak bo‘lgan vaziyat. Shifokor xonasida oilaning katta a‘zolarini qabul qilib, ularga bemorning ahvoli haqida ma’lumot bermoqchi. Bunda uch xil yondashuv mavjud. Birinchi holda, agar shifokor to‘g‘ridan-to‘g‘ri “Afsuski, bemor vafot etdi” deb aytsa, bu tibbiyot nuqtayi nazaridan aniq va to‘g‘ri ma’lumot bo‘ladi. Lekin shunday qo‘pol ifoda oilaning hissiy holatini hisobga olmaydi, ularga qo‘shimcha psixologik zarba beradi va shifokorning professional madaniyatiga shubha tug‘diradi. Bu yerda faqat tilshunoslik qoidalariga rioya qilingan, ammo nutq madaniyati, psixologiya va kommunikatsiya prinsiplari butunlay e’tibordan chetda qolgan.

Ikkinchi holda, tajribali shifokor xuddi shu xabarni evfemistik shakllarda yetkazadi: “Biz barcha imkoniyatlarni ishga soldik, lekin afsuski, bemorni saqlab qola olmadik” yoki “U bizni tark etdi” kabi yumshoq iboralardan foydalanadi. Bunday yondashuv bir vaqtning o‘zida bir nechta maqsadga xizmat qiladi. Birinchidan, bu tilshunoslik jihatidan evfemizmlarning o‘z o‘rnida qo‘llanilishidir. Ikkinchidan, nutq madaniyati nuqtayi nazaridan bu hurmat va mehribonlikni ifodalaydi. Uchinchidan, psixologik jihatdan oilaning his-tuyg‘ularini yumshatish, ularga og‘ir voqeani bosqichma-bosqich qabul qilish imkoniyatini berish demakdir. To‘rtinchidan, kommunikatsiya nazariyasi bo‘yicha bu samarali xabar uzatish strategiyasidir – axborot to‘liq yetkaziladi, ammo muloqot jarayoni buzilmaydi, shifokor va bemor yaqinlari o‘rtasidagi ishonch saqlanib qoladi.

Uchinchi variantda esa shifokor professional va shafqatli yondashuv kombinatsiyasini qo‘llaydi. U bemor yaqinlarini o‘tkazib, ularga qulay sharoit yaratadi, bir muddat sukut saqlaydi, keyin past ohangda: “Men sizning qayg‘ungizni tushunamam. Biz hamma narsani qildik, lekin taqdir boshqacha qaror qildi” deb aytadi. Bu misolda evfemizm faqat so‘z tanlash emas, balki butun

kommunikativ jarayonning muhim qismi ekanligi yaqqol ko‘rinadi. Bunda shifokorning kasbiy mahorati, insonparvarlik tamoyillari, psixologik sezgirliigi va madaniy etikasi uyg‘unlashgan.

Xuddi shu tamoyil hayotning boshqa jabhalarida ham kuzatiladi. Masalan, mehnat munosabatlarida rahbarning xodimga “Siz ishdan bo‘shatildingiz” o‘rniga “Biz sizning xizmatlaringizga minnatdormiz, lekin afsuski, tashkiliy qayta qurishlar tufayli sizning lavozimingiz qisqartirilmoqda” deyishi nafaqat muloyimroq tuyuladi, balki xodimning qadr-qimmatini e‘tirof etadi va uning kelajakdagi ish qidirish jarayonida o‘z-o‘ziga ishonchini saqlashga yordam beradi. Demak, evfemizm zamonaviy talqinda so‘zning oddiy almashinuvi emas, balki nutqning etik jihati, muloqotda jamiyat me‘yorlarini hurmat qilish va boshqa shaxsning psixologik holatini hisobga olish ustuvorligi sanaladi. Shu sababli evfemizmlarni o‘rgatish bugungi kunda tilshunoslikdan tashqari, psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va kommunikatsiya fanlarining ham muhim mavzusiga aylanib bormoqda. Chunki har bir evfemizm ortida nafaqat til mexanizmi, balki insoniy sharaf, hurmat va madaniyat turadi.

Hozirgi davrda tilshunoslik, pedagogika va psixologiya fanlarining integratsiyalashuvi o‘quv jarayoniga yangi nazariy va amaliy yondashuvlarni olib kirmoqda. Til o‘qitish jarayonida faqat grammatik va leksik bilimlarni emas, balki nutq madaniyati, kommunikativ etika va psixologik moslashuvni shakllantirish ham asosiy vazifaga aylanmoqda. Shu nuqtayi nazardan, evfemizmlarni o‘rgatish masalasi alohida yondashuv talab qiladi, chunki bu hodisa insoniy muloqotda yumshoqlik, hurmat va odob belgisi sifatida namoyon bo‘ladi. So‘nggi yillarda turli xil nutq turlarida evfemizmlardan foydalanish ayniqsa faol tus olgan va ular nutq faoliyatining muhim sohalarida keng qo‘llanmoqda.

Pedagogik diskurs – bu o‘qitish, bilim berish, g‘oyalarni tarqatish va bilim shakllantirish kabi ijtimoiy faoliyat turlarining majmuyi bo‘lib, ularning barchasi til orqali amalga oshiriladi. Shu sababli pedagogik sohada evfemizmlardan kommunikativ strategiya sifatida foydalanish bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir.

Tilshunos Veronika Katermina evfemizmlarni ijtimoiy manipulyatsiya vositasi deb ham ataydi. Chunki ular jamiyatdagi siyosiy, axloqiy yoki diniy normalarga moslashgan holda, so‘zlovchi ongida ijobiy taassurot uyg‘otishga xizmat qiladi. Shunday ekan, evfemizmlar nafaqat leksik, balki madaniy va *psixologik fenomen* hamdir [1]. Pedagogik diskursda evfemizmlardan foydalanish o‘quvchi va talabalarining psixologik holatini inobatga olgan holda, ularni rad etmaslik, xafa qilmaslik va hissiyotlarini himoya qilish maqsadida amalga oshiriladi. O‘qituvchi tomonidan tanlab ishlatilgan yumshoq iboralar ta‘lim jarayonida ijobiy muhit yaratish, o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash va motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, evfemizmlar pedagog va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot jarayonida til orqali amalga oshiriladigan axloqiy-etik me‘yorlarning ifodasiga aylanadi. Bu esa pedagogik kommunikatsiyada evfemizmlarni shunchaki til vositasi emas, balki tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatish strategiyasi sifatida ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

YECHISH USLUBLARI

Evfemizmlarni o‘qitish jarayonida asosiy maqsad – o‘quvchilarda madaniyatli so‘zlash, boshqalarga hurmat bilan murojaat qilish va nozik mavzularda ehtiyotkor so‘z tanlash ko‘nikmasini shakllantirishdir. Bu jarayonni amalga oshirishda zamonaviy usul va vositalardan foydalanish o‘ta muhim ahamiyatga ega. Bundan yana bir maqsad o‘quvchiga til birliklarining madaniy kontekstdagi ma‘nosini anglashni o‘rgatishdir. Ya‘ni nafaqat so‘zning lug‘aviy ma‘nosini, balki uning ijtimoiy vaziyatga mosligini his etish ham muhimdir. Bu jarayon orqali o‘quvchilarda *nutq madaniyati shakllanadi, empatiya va ehtiyotkorlik hissi rivojlanadi, muloqotda odob, sabr, mulohaza singari fazilatlar kuchayadi*.

Evfemizmlarni o‘rgatish o‘quvchilarda tilga bo‘lgan sezgirlikni oshiradi, ya‘ni qaysi holatda so‘z tanlash muhimligini, so‘zning hissiy bo‘yoqlarini, kontekstga bog‘liqligini anglash kabilar. Bu “til ongini” rivojlantirishga xizmat qiladi – o‘quvchi “shu o‘rinda bevosita aytganda xafa bo‘lishi mumkin” deb his qiladi, shuning uchun yumshoqroq so‘z tanlash zarurligini tushunadi. Jahon tilshunoslari Y.M. Khalil va I.J. Mohammed til o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirishda evfemizmlarning rolini aniqlash maqsadida tajriba darsi o‘tkazishadi [2].

Evfemizmlarni o'rgatishda *kompetensiyaviy va kommunikativ yondashuv* yetakchi bo'lib, o'quvchi evfemizmlarni bilish bilan cheklanmay, ularni real muloqotda qo'llay olishi lozim. Zamonaviy ta'limda evfemizmlar *nutq madaniyati, axloqiy tarbiya va empatik muloqotni* shakllantirish vositasi sifatida o'rgatiladi. Bugungi ta'lim tizimida evfemizmlarni o'rgatishda an'anaviy izohlash usullaridan ko'ra *interaktiv metodlar* samaraliroq hisoblanadi. Quyidagilar eng ko'p qo'llaniladigan usullar deyish mumkin:

Rolga kirish metodi – o'quvchilar turli ijtimoiy vaziyatlarda (masalan, bemor bilan suhbat, rasmiy uchrashuv, ish joyida muloqot) evfemizmlarni tabiiy tarzda qo'llaydilar.

Vaziyatli muloqot – o'qituvchi hayotiy misollar asosida nozik mavzularda qanday so'zlash kerakligini muhokama qiladi.

Aqliy hujum – talabalar evfemizmlarning o'rnini bosuvchi ifodalarni o'ylab topadilar.

Klaster usuli – “evfemizmlar” atrofida fikr tarmoqlari yaratiladi, ya'ni “tibbiy evfemizmlar”, “diniy evfemizmlar”, “rivojlangan til madaniyatidagi evfemizmlar” kabi yo'nalishlar bo'yicha guruhlanadi. Bundan tashqari, evfemizmlarni o'rgatishda bir nechta zamonaviy vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq: 1) *multimedia prezentatsiyalar* – evfemizmlar va disfemizmlar namunalarini taqqoslash orqali tushunchani mustahkamlash; 2) *elektron testlar va onlayn platformalar* (Quizizz, Kahoot, Wordwall) – o'quvchilarda tezkor fikrlash va to'g'ri javob berish ko'nikmasini rivojlantiradi; 3) *interaktiv doskalar va smart-texnologiyalar* – evfemizmlar semantik tarmoqlarini yaratishda qulay; 4) *podkast va audio darslar* – eshitish orqali o'rganish imkonini beradi.

Bu metodlar yordamida talabalar nafaqat evfemizmlarning nazariy asosini, balki real nutqda qo'llash ko'nikmasini ham hosil qiladilar, natijada til madaniyati va etik muloqotning zamonaviy kompetensiyasi shakllanadi.

Evfemizmlarni o'rgatishning zamonaviy usul va vositalari haqida fikr yuritilarkan, *korpus lingvistikasi* haqida ham o'ylab ko'rish kerak. Avvallari evfemizmlar adabiy asarlar yoki so'zlashuv nutqi misolida qo'lda tahlil qilingan bo'lsa, endi korpus lingvistikasi bu jarayonni aniq statistika va kontekstlar asosida amalga oshirishga imkon beradi. Masalan, “o'ldi” so'zining evfemistik variantlari (“vafot etdi”, “jon taslim qildi”, “olamdan o'tdi”, “hayotdan ko'z yumdi”) korpusda qanchalik tez-tez va qaysi uslubda qo'llanayotgani aniqlanadi. Shuningdek, evfemizmlar qaysi davrda ko'p ishlatilgani, erkaklar va ayollar nutqida farqlari, rasmiy va norasmiy matnlardagi qo'llanish chastotasi ham aniqlanishi mumkin.

NATIJALAR VA NAMUNALAR

Korpus lingvistikasining evfemizmlarni o'rganishdagi asosiy metodlari uchta katta yo'nalishni o'z ichiga oladi: chastotali tahlil, kollokatsion tahlil va kontekstual tahlil. Har bir usul o'ziga xos vazifalarni bajaradi va ularning birgalikdagi qo'llanilishi evfemizmlar haqida to'liq va ishonchli tasavvur shakllantirishga imkon beradi. Chastotali tahlil korpus lingvistikasining eng asosiy va birlamchi usuli hisoblanadi. Bu metod evfemizmlarning matnda necha marta uchrashini aniq hisoblashga asoslanadi. Masalan, o'zbek tilidagi “vafot etdi”, “olamdan o'tdi”, “dunyodan ko'z yumdi” kabi evfemizmlar millionlab so'zdan iborat korpusda necha marta ishlatilganligini aniqlash orqali ularning qaysi biri ko'proq qo'llanilishi, qaysi biri kamroq tarqalganligini obyektiv holda belgilash mumkin. Chastotali tahlil natijasida, masalan, “vafot etdi” evfemizmi rasmiy matnlarda yiliga ming marta, xalq og'zaki nutqida esa atigi yuz marta uchrayotgani ma'lum bo'lishi mumkin. Bu ma'lumot evfemizmlarning qaysi uslubiy qatlamga mansub ekanligini va qanday muloqot vaziyatlarida afzallik qilayotganligini ko'rsatadi. Chastotali tahlil shuningdek, evfemizmlarning vaqt o'tishi bilan qanchalik keng tarqalayotgani yoki aksincha, ishlatilishdan chiqib ketayotganini kuzatishga ham imkon beradi.

Kollokatsion tahlil esa evfemizmlarning boshqa so'zlar bilan qanday bog'lanishlarini o'rganuvchi metoddir. Bu usul evfemizmlar atrofida qanday leksik muhit shakllanayotganini, qaysi so'zlar doimiy ravishda uning yonida namoyon bo'lishini aniqlashga qaratilgan. Masalan, “vafot etdi” evfemizmi korpusda tahlil qilinganda, uning atrofida doimiy ravishda “marhum”, “motam”, “xotira”, “dafn marosimi”, “ta'ziya”, “sabr-toqat” kabi so'zlar paydo bo'lishi kuzatiladi. Kollokatsion tahlil shuni ko'rsatadiki, evfemizmlar hech qachon yakka holda ishlamaydi, balki muayyan semantik

maydon ichida o'z vazifasini bajaradi. Bu esa evfemizmning nafaqat nom almashtirish, balki butun matnning emotsional ohangini o'zgartirish funksiyasini bajarishini isbotlaydi. Kollokatsion tahlil yordamida tadqiqotchilar qaysi so'zlar birlashmasi til foydalanuvchilar ongida barqaror birlik sifatida shakllangan ekanligini ham aniqlay oladilar.

Kontekstual tahlil korpus lingvistikasining eng murakkab va ko'p qirrali usuli hisoblanadi. Bu metod evfemizmning qanday holatda, qaysi ijtimoiy-madaniy sharoitda ishlatilayotganini chuqur o'rganishga qaratilgan. Korpusdagi har bir evfemizm faqat so'z sifatida emas, balki muayyan matnning qismi sifatida ko'rib chiqiladi. Masalan, "vafot etdi" evfemizmi diniy matnlarda qanday kontekstda, siyosiy matnlarda qanday kontekstda, tibbiy hujjatlarda qanday kontekstda ishlatilayotgani taqqoslanadi. Diniy matnlarda bu evfemizm ko'pincha "Allohning rahmatiga qo'shildi", "oxirat safari" kabi boshqa diniy tushunchalar bilan birgalikda keladi. Siyosiy matnlarda esa "davlat arbobi", "xizmat yo'lida", "vatanga sadoqat" kabi atamalar bilan hamrohlik qiladi. Tibbiy kontekstda esa "kasallik asoratlari", "uzoq muolaja", "og'ir ahvol" kabi iboralar bilan qo'shib ishlatiladi. Kontekstual tahlil orqali evfemizmlarning turli diskurs maydonlarida qanday o'ziga xos ma'no va funksiyalarni namoyon qilishi yaqqol ko'rinadi. Bu usullarning birgalikdagi qo'llanilishi evfemizmlarni nafaqat so'z darajasida, balki madaniy-ma'naviy kontekstda ham chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Chastotali tahlil evfemizmning qanchalik keng tarqalganligini ko'rsatsa, kollokatsion tahlil uning qanday leksik muhitda yashashini ochib beradi, kontekstual tahlil esa evfemizmning har bir qo'llanish holatidagi ijtimoiy-madaniy yukini aniqlaydi. Ushbu kompleks yondashuv natijasida tilshunoslar evfemizmlarning nafaqat grammatik va semantik xususiyatlarini, balki ularning jamiyat hayotidagi o'rnini, insonlar ongidagi mavqeyini va madaniy me'yorlarni aks ettirishdagi rolini ham to'liq anglash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu ma'noda korpus lingvistikasi evfemizmlarni o'rganishning ilmiy asoslangan va samarali metodologiyasiga aylanib bormoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, evfemizmlar zamonaviy ta'lim jarayonida nafaqat til birliklari sifatida, balki nutq madaniyati va axloqiy-kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik diskursda evfemizmlardan oqilona foydalanish o'quvchilar psixologik holatini himoyalash, ijobiy ta'lim muhitini yaratish va samarali muloqotni ta'minlashga xizmat qiladi. Evfemizmlarni o'rgatishda interaktiv metodlar, zamonaviy axborot texnologiyalari hamda korpus lingvistikasi imkoniyatlaridan foydalanish o'quvchilarda tilga nisbatan sezgirlik, ehtiyotkorlik va madaniyatli so'zlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bois evfemizmlarni o'qitish jarayoni kompleks, fanlararo va kommunikativ yondashuv asosida tashkil etilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Katermina V. Euphemisms as a Means of Manipulation in Pedagogical Discourse // Society. Integration. Education Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I, May 25th-26th, 2018. 209-217. <https://journals.ru.lv>
2. Khalil Y.M., Mohammed I.J. The Effect of Euphemism as Teaching Expressions on EFL University Students' Performance in Producing Vocabulary // South Eastern European Journal of Public Health, 2024.
3. McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. – Cambridge University Press, 2012. – P. 179 – 183.